

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Kis magyar kolon(ial)izmus

SZÁLINGER BALÁZS *ZALAI PASSIÓ* CÍMŰ MŰVÉRŐL

Ha Szálinger Balázs költészetének két leginkább meghatározó karakterjegyét szeretnénk kiemelni, akkor az egyik alighanem a retorikai, poétikai, műfaji hagyomány újraírása lenne, melynek során – a kortárs magyar líra számos alkotójára jellemzően – a Szálinger-versek beszélője maszkot öltve, s gyakran valamelyik tradicionális költői szerepet felvéve az irodalmi tradíció intertextuális közegében szólal meg. „Erős vonzódást mutatnak a kötöttségek felé – írja az *M1/M7* című kötet versei kapcsán Bányai János –, ezzel együtt a verselés hagyományos képei és eszköztára felé, mert e kötöttségek a megszólalás feltételei lehetnek, ezzel együtt próbatétel is, mert a nyelv lehetőségei felé nyitják meg a költői gondolkodás kapuit.”¹ Ez a posztmodern poétika – amellet, hogy esetenként a reaktivált megszólalásmódok érvénytelenségével szembesít – a megszólaló szubjektivitását, a versbeszélőnek az empirikus énrre való vonatkozathatóságát is korlátozza. Ezzel ellentétes, de legalább ennyire meghatározó poétikai tendencia, hogy a Szálinger-szövegeket a műveket megelőző (személyes életrajzi, politikai, közéleti) valóságra való utalások szövik át. Ennek köszönhetően leginkább a befogadói közeg aktuális kondícióján, esetenként pedig az egyes értelmezők interpretációs érdekeltségén múlik, hogy az irodalmi hagyomány újraírása vagy a művek referenciális olvasata kerül-e előtérbe. Erre szolgál példával az *M1/M7* kötet kapcsán Bedecs László és Margócsy István között lezajlott polémia,² mely még a politikai költészet nem sokkal későbbi felvirágzása s a róla folyó vita megindulása előtt kérdezett rá a kortárs irodalom közéleti, politikai vonatkozásaira.

A *Zalai passió* című vígeposz elsőként 2000-ben Kolozsváron, majd 2008-ban másik két verses epikai művel, *A sík* című emberiségköltéménnyel és a *Százegyedik év* című „lírai pamflet”-tel együtt a *Magvető Kiadónál* jelent meg.³ Az eposz műbeli írója, a „vékonytestű zalai poéta” a szövegben többször megidézett Zrínyihez hasonlóan nagyapjának kíván a művel emléket állítani. A történet kezdete az 1949-es közigazgatási reform, amikor Zala vármegyétől (középkori nevén Kolon, csakúgy, mint a nagyapa, Kolon István) jelentős területeket csatoltak el Veszprém javára. Kolon István, a „kizökkent idő helyreállítója”,⁴ alapítója az elcsatolt területekért indított mozgalomnak, a „kolonizmus”-nak. A vígeposz első és második kiadása idején a recepció tanúsága szerint a műfaj- és a formaválasztás problematikája s ezen keresztül az irodalmi hagyományhoz való viszony kérdése állt a befogadás középpontjában. Jelen előadás keretében a poétikai szempontokat továbbra is előtérben tartva a vígeposzban működő „revizionista-nacionalista szótár”⁵ parodisztikus használatának értelmezésére kívánok elsősorban kísérletet tenni, mely – véleményem szerint – az irodalom társadalmi, politikai közegének változásával kerül vagy legalábbis kerülhet a műinterpretáció fókuszába. A befogadói kontextusnak s az értelmezés potenciális hangsúlyáthelyezésének erre a viszonylag rövid időn be-

lül bekövetkező változására utal 2010-ben megjelent esszéjében Pogrányi Péter is: „Azt tapasztaljuk, hogy a szövegben explikált referenciaháló az irodalmi hagyomány felől a politikai-közéleti hagyomány felé tolódik el, vagy legalábbis a szövegben van egy erre irányuló szándék.”⁶

A *Zalai passió* komikumának egyik forrása az az aránytévesztés, mely Zala megye 1949-ben elszenvedett területi veszteségeit már a vígeposz *Előszavában* a 20. századi történelem legnagyobb igazságtalanságaként exponálja. Hogy nem a múlt századi történelmi katasztrófák relativizálásáról, hanem ironikus túlzásról van szó, azt már az *Előszó* nyitó mondat egyértelművé teszi: „Az elmúlt száz esztendőben nagyon sokan meghaltak.” A területi veszteség tragikus közösségi élménye és az eposzíró szóhasználata („zalai revizionizmus”, „első magyar zalai-revizionaista költő”, „Csonka-Kolon” stb.) a műben megjelenített történetet elsődlegesen a trianoni békéhez, illetve annak történelmi következményeihez, s a róla folyó közéleti diskurzushoz kötik. Ez az a „politikai-közéleti hagyomány”, melynek paródiája az irodalomtörténeti tradícióval szemben vagy amellett a Szálinger-szöveg megértésének hátterét adja. A nemzetet tehát a regionálisra vetíti rá a költő, a műben megjelenített poétikus tér („Zalaország”) – a nemzeti irodalom más alkotásaihoz hasonlóan – mint rész szinechdochikusan az egészet jelöli, de úgy, hogy a vígeposzban idealizált ország/rész egy másikkal kerül konfliktusba, s ez az országegész reprezentációjának a poétikai lehetőségét is megkérdőjelezi. Szintén ironikus költői gesztusként kell értékelnünk, hogy Szálinger a két világháború közötti időszakot, a „győzedelmeskedő és önmegsemmisítő irredentizmus” korszakát (Ernst Gellner) rácsúsztatja a nemzetközi szocializmus évtizedeire, melyben a nacionalizmust a hivatalosan uralkodó ideológia szintjén az internacionalizmus eszméje váltja fel. Az eposz kerettörténete szerint a határrevíziókat diktáló hatalmat az éppen aktuális kommunista vezető, 1949-ben Rákosi Mátyás képviseli, míg a győztes páhoki csata után a kolonizmus létét elismerni kénytelen, s az 1949-es közigazgatási reformot legalább részben korrigáló pártvezető, Kádár János. Ezen a ponton azonban a történelmi párhuzamnak való minden további konkrét megfeleltetés értelmetlen (pl.: Rákosi – antant hatalmak; a határváltoztatással jelentős területeket nyerő Veszprém megye – valamelyik utódállam), a *Zalai passió*ban ugyanis – miként Keresztesi József megjegyzi – „az eposz nyelvi tradíciójával és éthoszával szembesített világ [...] nem egyszerűen köznapi, hanem kifejezetten abszurd karakterű”.⁷

Az 1949-es döntés a vígeposzban az egész kozmoszt kizökentő tragédiaként jelenítődik meg:

*Tudta a természet: most fémeknek delejét kell
túlélni, s csoda lesz, ha az erdők állva maradnak.
Fűrészek robaja s rít, érdes vasfogak árnya,
aszfaltút víziója, az elgázolt sünök éjjel
Hold fele tartó lelke... ma mind-mind kurta valóság
lett, s most visszakivánta a természet Zala békés
mentalitását, persze hiába. Az új iparállam
nem fogadott a tanácsra meg őzet, sárgarigókat...
Könnyű kakasszó többé nem várt Napra a tónál,*

*mert gyárkürtök barci zaját harsogta a környék.
S mind, mi Zalát zengette a létének hegedűjén,
kozmoszi csöndbe zubant most, vagy ha nem, elmenekült bát.*

Az eposz műfaji tradíciója eleve megköveteli a totális világkép megjelenítését, melynek vertikális csúcán (ellentétezve az eposz cselekményének történelmi idején uralkodó hatalom ateista ideológiáját is) a transzcendens hatalmat Isten képviseli, aki a homéroszi eposzok isteneivel szemben közvetlenül nem avatkozik be az események menetébe, de személyesen jelen van, része a mű abszurd világának: „Itt volt ő is, az Isten. Dúdolt ő is a mennyben, / mennybeli óbort bontott, és megölelte a tornyot. / Majd a toronyból szellőt fúj be a nép közibe”. Az eposzi deus ex machina, az isteni beavatkozás tehát nem a szintén komikusan ábrázolt Istennek köszönhető, hanem a „birkakötésű”, „sánta” Attilának, akivel Kolon István szövetségeseiket keresve harmincéves vándorlása során Székelyországban, pontosabban a kézdi ivóban ismerkedett meg. Attila itt mesélt a főhősnek székelyek és kolonok közös eredetéről, de mielőtt még szövetséget kötött volna Kolon Istvánval, lefordult a székről, s elaludt. A páhoki csatában azonban, mielőtt az egyesült kolon és „vazsi” seregek teljesen megsemmisültek volna, a székely legendáriumból ismert csillagösvényen (itt „égbeli ösvény”) a csodakarddal együtt megérkezik seregei élén székely Attila, s a már vesztes csatát az utolsó pillanatban megfordítja.

Különbféle vallási (animista, pogány, keresztény) tradíciók keverednek tehát Szálinger művében, mindenesetre a világi hatalommal szemben az elcsatolt területek visszaszerzéséért küzdő kolonézek oldalán ott áll a vallási-transzcendens hatalom, s ez magyarázza a mű címválasztását is. A passió Jézus húsvéti szenvedéstörténetére utal, s így implicite kiolvasható belőle a feltámadásnak, a kolonézek esetében ténylegesen valóra váló reménye is. Viszont éppen ebből fakadóan az adott régió a műben testként metaforizálódik: „Zalának a történelem keresztjére szögelt, fájdalomtól égő testén: az azelőtt hozzá tartozó Balaton-felvidék egésze az ipari Veszprémhez került” – olvashatjuk a vígeposz *Előszavában*. Ez a retorika, a nemzet élő szervezetként történő organicista reprezentációja szintén a Keresztiesi által említett „revizionista-nacionalista szótár” használati módját idézi.

Ehhez tartozik a mi és a mások eposzbeli reprezentációjának a kérdése is. Karakterisztikus különbség a két népcsoport között, hogy míg a kolonézek kivétel nélkül földművesek, addig a veszprémiek az iparból élnek. A páhoki csatában kiki saját szakmája szerint besorolva és felfegyverkezve vesz részt a harcokban, a rotorokkal, dinamittal, forró üveggel támadó veszprémiekkal szemben viszont semmi esélye a kaszával, villával s legmodernebb eszközként cséplőgéppel felfegyverező zalaiaknak. A vígeposz ezzel egyértelműen reflektál a Rákosi korszak erőszakos iparosítására, nagyobb összefüggésben viszont a *Zalai passióban* komikusan megjelenített agrárius-ipari szembenállás annak a nacionalista ideológiának a paródiájaként is olvasható, mely az idillikus falusi élet kultuszát⁸ hirdeti: a zalai és vasi kolonézek mélyen istenhívők, szentmisével készülnek a harcba, őrzik a hagyományokat, a nők mind szépek és ápoltak, az ifjak lángeszűek, dolgozók, s persze emellett nagyívók, de a legfontosabb, hogy készek feláldozni életüket a szent cél érdekében.

Az egyik oldalon a (szinte) minden pozitív erkölcsi, szellemi és fizikai értéket hordozó zalaiak s vasiak állnak, utóbbiakban ugyanis szintén él a kolon tudat, s „kolonézül tudnak a léttel bánni”. Velük szemben a Veszprém megyeiek erőszakos, buta és buja ösztönlényekként vannak ábrázolva a *Zalai passió*ban. Jellemzésükben a nacionalista diskurzusnak az a stigmatizáló mechanizmusa működik, amit a posztkolonialista kritika a koloniális diskurzus kapcsán a másság reprezentációjának módjáról ír. A gyarmatosító szemszögéből a kolonializált feletti hatalmat a meghódítottnak tulajdonított testi, szellemi degeneráltság indokolja,⁹ s habár a *Zalai passió*ban nem kolonializációról, hanem végül is visszahódításról, rekolonializációról van szó, a kolonézek szellemi-erkölcsi fölénye (s a Traianustól Janus Pannoniuson és Zrínyin át Deák Feri bá'-ig levezetett történelmi érvkészet) igazolja a zalaiak felsőbbrendűségét, s ezzel az elcsatolt területek visszaszerzésére irányuló igényük jogosságát. A veszprémiek kollektív stigmatizációja ugyanezen logika szerint működik, s ezt legszemléletesebben az eposzi jelzők mutatják: az állatiasságot („szőrös, bamba üvegfüvők”), a testi fogyatékoságot („négyujjú gépkezelők”) vagy a kulturálatlanságot („taknyanyelő vajúrok”). A határmódosítás azonban nemcsak a természet rendjét borítja fel, a következményeként fellépő degeneráció a Veszprémhez csatolt területeken élő egykori zalaiakra is kihat: „S mint jó Juliánusz az ősmagyarok közt, / úgy járt élőhalott kolonézeknél. Csak a nyelvük volt ugyanaz, de az érzésekben már az iparlét / ártó szelleme regnált.” Ezzel ellentétes a kolonizmus hatása. A vígeposz főhőse, Kolon István valódi erkölcsi hős, makulátlanságát egy apró életepizód árnyékolja be. Vándorlásainak kezdetén Somogyországban szerelembe esik őzi Piroskával, a kaland viszont rosszul végződik, hősünk ugyanis „majdnem fölemésztődik lángján a porontynak / (őzi Piroskának hívták, bár szíve sötét volt), / s hősünk látta, veszélyes nők hona lett Somogyország.” A *Hetedik ének*ben megtudjuk, hogy Piroška később Ajkára költözött, s hat gyermeket nevelt fel. Kolon István emléke azonban évtizedekkel később Zala hívévé tette, s mikor megindul a szervezkedés Ajkán a kolonézek ellen, a vármegeyházára kitézi a zalai lobogót, s miután meglincselik, ő lesz a kolonizmus első mártírja.

Az eposzíró az *Előszó* tanúsága szerint azért írja meg művét, hogy példaként állítsa az új nemzedékek elé hős nagyapját, Kolon Istvánt, akinek a karaktere az eposz hagyományainak megfelelően Akhilleusz és Odüsszeusz (s halálát tekintve Petőfi) alakjából van összegyúrva. Isten Kolon harci erényeire hivatkozva engedi a küzdelmet, s ezért nem avatkozik be közvetlenül a kolonézek védelmében. Az ő alakját is kikezdi azonban az irónia. Habár Isten szerint Kolon „harcba' kegyetlen”, szerénységéből mégis átengedi a hadak vezetését a vas megye gyöngyének, s „Hadvezetésbeli / jártasságával sose kérkedvén csak huncut Tóni gyerekek sugott néha vitézi tanácsot.” Mikor megindul a küzdelem a kolonézek és a veszprémiek között, ő visszavonul, mivel „fontos dolga akadt a lovaknál”, s mikor mégis hősiesen Kökörcsin, a tábori költő megmentésére siet, utolsó gondolata az, hogy nincs, aki abrakot adjon a lovaknak. Így tűnik el vállán a dinamittól elalélt tábori költővel, a „fürge Kossuthnak képét” hátrahagyva a páhoki csatában.

Kolon István (illetve a kolonéz seregeket vezető vasi Tóni vitéz) ellenpárja veszprémi oldalon a Budapestet megjáró pártkatona, ihászfia Ártány. Ő vezeti a

veszprémieket, s Moszkvicsával fel-feltűnik a páhoki csata különböző helyszínein, majd a székely seregek megérkezése után „birkakötésű Attila” sújt rá buzogányával úgy, hogy lerepül a feje. Ekkor válik világossá, hogy valójában daibolikus figura volt, ahol ugyanis a feje becsapódott a földbe, kútnyi lyuk keletkezett, amelyből azóta is bűzös gőz száll fel. Az ellenfél oldalán az egyetlen önálló személyként jellemzett figura „ihászfia Ártány”, s alakjának árnyalásához hozzájárul a névadás is. A név szótöveként érzékelhető¹⁰ 'árt' eleve azt sugallja: olyasvalaki, aki bele^{árt}ja magát a kolonézek és a veszprémiek harcába, tehát eleve ^{árt}almas figuráról van szó. Másrészt az 'ihász' a juhász régies megnevezése, s ezzel sejteti az eposzíró azt, hogy a végül az ellenséges csapatok vezérévé váló apparatcsik a földműves-állattenyésztő rétegből származik. Ezt erősíti a személynévként használt Ártány is, ami köznévi alakjában 'herélt kandisznó'-t jelent, ez egyrészt megcsonkított fizikai létben köti őt a degenerált veszprémiekhez, másrészt a kasztráció utal a „koloni lét” kényszerű elvesztésére is, s egyben a kolonizmust azonosítja a férfi libidóval.

De mi a tétje Szálinger Balázs ezredfordulón megjelent komikus eposzának? A *Zalai passió* archaizáló és tájnyelvi elemeket keverő nyelvezetével látványosan élőszködik a magyar irodalmi szöveg hagyományon a *Szigeti veszedelem*től *A helység kalapácsán* át Pilinszkyig és a kortárs líráig. Ebbe az intertextuális utalásrendszerbe épülnek be a különféle, az olvasó számára hol könnyebben, hol nehezebben azonosítható történelmi és jelenkori valóságreferenciák. Az olvasónak mint értelmezőnek ebben az esetben azonban nem pusztán annyi a feladata, hogy érzékelje a szöveg referencialitását, s ezzel mintegy újabb idődimenziót, a szöveg megírásának és/vagy olvasásának jelenidejét vonja be a megértés folyamatába. Az olvasó – véleményem szerint – akkor száll be igazából az író által kezdeményezett játékba, ha a valóságvonatkozások irodalommal való válásának a mikéntjére lesz figyelmes. Hozzátehetjük: a valóság több esetben is a költő kezére játszott. A kolonézek Páhoknál páholják el a rájuk törő ellenséget, s a veszprémi iparváros neve is alkalmas arra, hogy kétértelmű mondat megfogalmazására: „Mint futótűz, úgy szállt száz fele híre az Ajkán / törtéteknek.” Zala vármegye középkori neve s a második honalapítóként bemutatott hős nagyapa családneve egyaránt Kolon, s ez olyan verstaní áthallásokat tesz lehetővé, mely nemcsak a vígeposz verselésére vonatkozatható, de a fentebbi példákkal együtt azt is hangsúlyossá teszi, hogy a „kolonizmus”, a „zalai revizionizmus” újkori története csak a mű ironikus világában bír érvénnyel. A *Zalai passió* legjelentősebb forrásszövegeként Petőfi *A helység kalapácsát* szokás kiemelni, mely – miként Imre László megállapította – „kimondva-kimondatlanul a Vörösmarty-féle romantikus eposziséggel kerül szembe diametrálisan.”¹¹ Szálinger művében éppen ellentétes műfajpoétikai erőhatások érvényesülnek, mert amíg Petőfi hőskölteménye mint paródia a romantikus eposz antiműfaja, addig a *Zalai passió* az ezredforduló óta újra termékeny verses epika egyik figyelemre méltó darabja, melynek parodisztikus vonása nem értelmezhető műfaji szembenállások kontextusában, sokkal inkább bizonyos (nem irodalmi) diskurzusformák, nevezetesen a nacionalizmus ellenében működik.

Az eposzíró műve révén – miként Keresztesi fogalmaz – Kolon és Kőkörccsin együtt lépnek át a halhatatlanságba.¹² Oda, ahová maga a zalai költő is tart azután, hogy megalkotta a művét. A három figura (Kolon, Kőkörccsin és a műbeli eposzíró)

figurája egyébként is érdekesen egymásba játszik, s mindhármuk alakját átfogja Zala megye kultikus közege. A felszabdalt országtest helyébe a sikeres rekolonizáció után a költői test feldarabolásának víziója kerül. *A végső sornyalámban* olvashatjuk az eposzíró saját haláláról szőtt látomását: „A testem részeiből bár / minden kisközösségnek jusson, s persze a falvak mellett minden város főtere váte-szi jobbom / balzsamos ujját tartsa az ég fele ólomüvegben.” Ugyanakkor kérdéses, hogy a művet záró *Függelékben* – mely a címet kísérő megjegyzés szerint „a vékonytestű zalai poéta fennmaradt versezete” – olvasható megnyilatkozás a költői öntudatról („befejezve a művet, föllícitálva az áram”) a vígeposz egészének tükrében csak ironikusan érthető-e. A műzárlatban ugyanis a nemzedéki pozíció kijelölése is megtörténik, s ez – kilépve az eposz világából – Orbán Ottóval folytatott polémiaként, a Varró Dánielnek írt verses levélre adott válaszként is felfogható. *A Zalai passió* innen tekintve nemcsak egy műfaj visszahódítására, de a kortárs irodalom terrénjának a bevételére tett (nem is sikertelen) kísérletként lesz olvasható. Megteremthető-e egy olyan közösség, amely együtt játszik a költővel? Az olvasó hajlandó-e mérlegre tenni saját közösségi identitásának öröklött előfeltevéseit? S az együtt nevetés révén képes-e legalább kísérletet tenni a kikökönt világi rendjének helyreállítására? Ezek a mindenkori befogadói applikációkat érintő kérdések alighanem megkerülhetetlenek a mű értelmezése során, a *Zalai passió* igazi tétje mégis elsősorban az eposz műfajának próbára tétele marad.

JEGYZETEK

1. Bányai János, *Közel a hagyományhoz* = B. J., *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)*, Újvidék, Fórum, 2010, 218.
2. Bedecs László, *Kávébázi szegleten. Szálínger Balázs: M1/M7*, ÉS, 2010/3 (január 22.), 20. és Margócsy István, *A költemények politikai értelmezéséről*, ÉS, 2010/4 (január 29.), 2.
3. Jelen elemzés alapját ez utóbbi szövegkiadás adja.
4. Orosz Ildikó, *Szálínger Balázs: Zalai passió*, Kritika, 2001/1, 44.
5. Keresztesi József, „Befejezve a művet, föllícitálva az áram”. *Szálínger Balázs: Zalai passió*, Jelenkor, 2001/9, 387.
6. Pogrányi Péter, *Újraéledt műfajok karneválja: Szálínger Balázs: A százegyedik év*, Új Forrás, 2010/4, 56-57.
7. Keresztesi József, „Befejezve a művet, föllícitálva az áram”, i.m., 989.
8. Vö. Ernest Gellner, *A nacionalizmus kialakulása: A nemzet és az osztály mítoszai = Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*, szerk. Kántor Zoltán, Bp., Rejtjel, 2004, 68.
9. Homi K. Bhabha, *A Másik kérdése: sztereotípiák, diszkrimináció és a kolonializmus diszkurzusa = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László, Bp., Osiris Kiadó, 2002, 634.
10. Az 'ártány' valójában nem képzett, hanem jövevényszó.
11. Imre László, *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 47.
12. Vö.: Keresztesi József, „Befejezve a művet, föllícitálva az áram”, i.m., 991.